

מה נשתנה

עיין: גמ' ורשב"ם פסחים קטו,ב (אמר רב שימי – פטרתן מלומר "מה נשתנה")
 אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד מרור לפני כל אחד ואחד וחרוסת לפני כל אחד ואחד ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה רב הונא אומר כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה והלכתא כרב הונא למה עוקרין את השולחן אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכירו תינוקות וישאלו אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מדלי תכא מקמיה אמר להו עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תכא מיקמן אמר ליה רבה פטרתן מלומר מה נשתנה:

מהי ההבנה הפשוטה של גמ' זו?

איך הבין הרשב"ם את הגמ'?

מצה לפני כל אחד ואחד. מנהג שלהן היה להסב על המטות והיה שלחן לפני כל אחד ואחד הלך צריך מצה ומרור לפני כל אחד ואחד על שולחנו אבל לדידן אין צריך כי אם לפני מי שעושה הסדר והוא יחלק לכל אחד מצה ומרור:

ואין עוקר את השלחן. שמצוה היא לעקור את השלחן כדלקמן כי היכי דליהו הכירא לתינוקות וה"מ לדידהו דהוי להו שלחן קטן לפני מי שאומר הגדה לבדו וכן לכל אחד אבל אנו מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לוסוף השלחן ודי לנו בכך ויש שנוהגין להגביה את הקערה על הכף ומוציאין הבשר מן הקערה ולא מלתא היא דהא דאמר לקמן בשר אין צריך להגביה ה"מ בשעה שאומר הגדה פסח שהיו אבותינו כו' וכיון דלא מצי למימר פסח זה אם היה מגביהו לתבשיל שהיה בידו נראה כמקדיש בהמתו מחיים אבל כשמגביה הקערה כדי שיכיר תינוק וישאל היאך נראה כמקדיש קדשים לפיכך אין צריך להוציא ממנה התבשיל וגם הגבהתה חנם ואין כאן היכר לתינוק אבל עוקרין הקערה לגמרי ויניחנה בקרן זזית כאילו כבר אכלו כדי שיכיר התינוק וישאל דדמי לעקירת שלחן:

פטרתן מלומר מה נשתנה. דתניא לקמן חכם בנו שואלו ואם לאו שואל הוא לעצמו מה נשתנה וכיון ששאלו לנו מה נשתנה אין אנו צריכין לומר מה נשתנה אלא להשיב על דבריו (של בנו) לפי שנשתעבדנו במצרים אנו עושין כל הדברים הללו:

איך תוס' (בד"ה כד') הבינו את הגמ'?

תוס' שם ד"ה למה, ד"ה כדי

למה עוקרין את השלחן. דוקא שלהן שהן קטנים אבל שלנו שהן גדולים איכא טורח גדול בעקירתו נהגו לסלק הקערה לצד אחד דליהו כעקירת שלחן ומה שנוהגין לסלק שני תבשילין בשעת הגבהה כדי שלא יהא נראה כמקדיש קדשים בחוץ וכן יסד ה"ר יוסף בסדרו מושך מהקערה שני תבשילין ומגביה קערה ולימא הא לחמא עניא כו' ולא יתכן דהא דאמר בשר אינו צריך להגביה היינו בשעה שאומר פסח זה דאז ודאי נראה כאוכל קדשים:
כדי שיכיר התינוק וישאל. כלומר ומתוך כך יבא לישאל בשאר דברים אבל במה ששאל למה אנו עוקרין השלחן לא יפטר ממה נשתנה וההיא דאביי לא פי' הגמ' אלא תחלת שאילתו:

גמ' ורשב"ם פסחים קטז,א-ב (משנה מזגו לו – גאל ישראל)

מתני' מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות (אין) אנו חייבים לטבל אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה:

גמ' ת"ר חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים:
 מתקיף לה רבא אטו כל יומא לא סגיא דלא מטבילא חדא זימנא אלא אמר רבא הכי קתני שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים מתקיף לה רב ספרא חיובא דדרדקי אלא אמר רב ספרא הכי קתני אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים:

מתחיל בגנות ומסיים בשבח: מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו [ושמואל] אמר עבדים היינו אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה

אמר ליה בעי לאודוי ולשבוחי א"ל [א] פטרתן מלומר מה נשתנה פתח ואמר עבדים היינו:

מתני' רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים [שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח וגו'] מצה על שום שנאלו אבותינו ממצרים [שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וגו'] מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים [שנאמר וימררו את חיייהם וגו'] בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפני הללויה עד היכן הוא אומר בש"א עד אם הבנים שמחה ובה"א עד חלמיש למעינו מים וחיותם בגאולה ר"ט אומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים ולא היה חותם רבי עקיבא אומר כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) כו' עד בא"י גאל ישראל:

מתני' וכאן הבן שואל את אביו. כאן במציגת כוס שני הבן שואל את אביו אם הוא חכם מה נשתנה עכשיו שמוציגין כוס שני קודם אכילה ורבינו קבל מרבו ר' יעקב בן יקר וכן הבן שואל כמו כן בנות צלפחד (במדבר כז) כלומר דין הוא שיהא שואל במציגת כוס שני מה נשתנה: **מטבילין פעם אחת.** טיבול ירקות בתוך הסעודה ובגמרא פריך לה: **שתי פעמים.** טיבול ראשון דשאר ירקות וטיבול שני דמרור: **הלילה הזה כולו צלי.** בזמן שבית המקדש קיים היה שואל כן: **ולפי דעתו של בן אביו מלמדו.** אם מבין הרבה יפרש הכל: **מתחיל בגנות.** מפרש בגמרא: **גמ' אטו כל יומי לא סגיא דלא מטבילין.** דקתני שבכל הלילות (אין) אנו מטבילין פעם אחת אבל אשבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות ליכא למיפרך הכי דהתם ה"ק בכל הלילות אין אנו מחזרין אחר מרור: **חיובא דדרדקי.** בתמיהה הא משום הכירא דתינוקות כדי שישאלו קעבדין: **אלא אמר רב ספרא כו'.** מהכא שמעינן דהכי אית לן למימר שבכל הלילות אין אנו מטבילין [אפילו] פעם אחת והאומר אין אנו חייבין לטבל שיבוש הוא בידו: **פתח ואמר.** לאחר שאילת הבן התחיל לומר עבדים היינו וגומר הגדה בשבח והודאה כלומר כן עשה לנו הקב"ה שהיינו עבדים והוציאנו משם: **מתני' שלשה דברים הללו.** (שלא פירש) [שפירש] טעמן:

הגהות הרנשבורג שם

גמ' אמר ליה פטרותן מלומר מה נשתנה. נ"ב עיי' לעיל דף קטו ע"ב בתוספות ד"ה כדי שיכיר וכו' ופר"ח סי' תע"ג ס"ק ז' ודו"ק.

לפי הגה זו איך תוס' מפרשים את הגמ' הזו?

הגהות ר' יהודה בכרך (לו,א בדפי המהרש"א)

גמ' פטרותן מלומר מה נשתנה. נ"ב עיי' תוס' לעיל קטו ב' ד"ה כדי כו'. וההיא דאביי כו' וכן הכא לא פי' הגמ' רק ההתחלה. וניחא מ"ש הרשב"ם ד"ה פתח כו' לאחר שאילת הבן כו'. וכל עיקר כוונת הגמ' לאשמעינן דלאחר שאילת הבן א"צ לחזור ולומר מה נשתנה. רק להתחיל עבדים היינו. וכן ההיא דלעיל. וכן פסק הרמ"א בסי' תע"ג ס"ז בהג"ה. וכ"ז דלא כמהר"ל שכתב ע"ש ר"ש דבשאלת למה הגבהת הקערה סגי. ע"ש.

מה החידוש של הגמ' לפי התוס'?

רי"ף כה,ב

אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד מרור לפני כל אחד ואחד ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה ורב כהנא אמר כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה והלכתא כרב כהנא. ולמה עוקרין את השלחן אמר ר' ינאי כדי שיראו תינוקות וישאלו אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מגביה פתורא אמר אטו אכתי אנן אכלינן דקא מגביהו פתורא אמר ליה רבה פטרותן מלומר מה נשתנה: ...

מתני' מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אם אין דעת בבן לשאול אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אין אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי לפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד עד שהוא גומר את כל הפרשה:

גמ' והשתא לא לימא בשר צלי דלית לן פסחא ת"ר חכם בנו שואלו ואם לאו אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפי' שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה: מתחיל בגנות ומסיים בשבח: מאי גנות אמר רב מתחלה עובדי ע"ז ושמואל אמר עבדים והאידינא עבדינא כתרוייהו:

רא"ש אות כט-ל

כט. ... א"ר שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד מרור וחרוסת בפני כל אחד ואחד ואין עוקרין את השלחן אלא בפני מי שאומר ההגדה ורב כהנא אמר כולהו נמי לפני מי שאומר ההגדה והלכתא כרב כהנא ולמה עוקרין את השלחן אמרי דבי רבי ינאי כדי שיראה התינוק וישאל. והאידינא ששלחנות שלנו גדולים הם וטורח לסלקם מסלקינן הקערה שבה המצות כאילו אינם רוצין לאכול יותר. אביי הוה יתיב קמי דרבה חזא דקא מגביה פתורא אמר להו מי קאכלינן דסליקתו פתורא. א"ל פטרותן מלומר מה נשתנה:

ל. ... מתני' מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל מאביו ואם אין דעת בבן האב מלמדו. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים. שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה. שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי. ולפי דעת הבן אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד אבי עד שהוא גומר כל הפרשה כולה והשתא לא לימא בשר צלי דלית ליה פסחא:

גמ' ת"ר חכם בנו שואלו ואם לאו אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל את עצמו ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה וכו':

מתחיל בגנות ומסיים בשבח מאי גנות רב אמר מתחילה עובדי עבודה זרה ושמואל אמר עבדים היינו והשתא עבדינן כתרוייהו:

רמב"ם חמץ ומצה ז,א-ה

א. מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת ומנין שביליל חמשה עשר תלמוד לומר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך ואף על פי שאין לו בן אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח:

ב. מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך לפי דעתו של בן אביו מלמדו כיצד אם היה קטן או טיפ שומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו הכל לפי דעתו של בן:

ג. וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע וכך היה וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו אין לו בן אשתו שואלתו אין לו אשה שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה ואפילו היו כולן חכמים היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה:

(השגת הראב"ד) וחוטפין מצה וכו' א"א פירוש אחר ממהרין לאכול כדי שלא יישנו, עכ"ל:

ד. וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח כיצד מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר עבודת אלילים ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקרבתו ליחודו וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח:

ה. כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה עשר לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור פסח על שום שפסח המקום על ביתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו' מרור על שם שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים מצה על שם שנגאלו ודברים האלו כולן נקראין הגדה:

רמב"ם חמץ ומצה ח,ב-ד

ב. מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית הוא וכל המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית ואחר כך עוקרין השולחן מלפני קורא ההגדה לבדו ומוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל ואומר הקורא מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה והלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל והלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרורים שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסובין והלילה הזה כולנו מסובין:

ג. בזמן הזה אינו אומר והלילה הזה כולו צלי שאין לנו קרבן ומתחיל בגנות וקורא עד שגומר דרש פרשת ארמי אובד אבי כולה:

ד. ומחזיר השלחן לפניו ואומר פסח זה שאנו אוכלין על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' ומגביה המרור בידו ואומר מרור זה שאנו אוכלין על שם שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים שנאמר וימררו את חייהם ומגביה המצה בידו ואומר מצה זו שאנו אוכלין על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכו' ובזמן הזה אומר פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים על שם שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו וכו':

רבנו מנוח שם, ב (מובא ברמב"ם פרנקל) ד"ה וכאן הבן שואל

וכאן הבן שואל מה נשתנה כלומר כאן כשרואה כשמוזגין כוס שני ועדיין לא התחילו לאכול אם חכם הוא שואל לאביו מה נשתנה. ולא הזכיר הרב ההיא דפטרותן מלומר מה נשתנה ומשמע דס"ל דלאו הלכתא היא דהא אמרינן אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים וכו'.

רמב"ם ספר המצות קנז

והמצוה הקנ"ז היא שצונו לספר ביציאת מצרים לביל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח שם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב. כמו שאמרו (הגש"פ) כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. והכתוב שבא על הצווי הזה הוא אמרו ית' (ס"פ בא) והגדת לבנך ביום ההוא וכו'. ובא הפירוש (שם ומכיל) והגדת לבנך יכול מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומר בעבור זה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. כלומר מתחלת הלילה חייב אתה לספר. ולשון מכילתא [דרשב"י במדרש הגדול] מכלל שנאמר כי ישאלך בנך יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו תלמוד לומר והגדת לבנך אע"פ שאינו שואלך אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מניין תלמוד לומר ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. כלומר שהוא צוה לזכרו כמו אמרו (עשה"ד ע' קנה) זכור את יום השבת לקדשו. וכבר ידעת לשון אמרם (הגש"פ) ואפילו כולנו חכמים כלנו נבונים כלנו יודעים את התורה כלה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בסוף פסחים (קטו ב - קיח א):

בית יוסף תעג, ו-ז

ויגביה הקערה שבה המצות וכו'. שם (קטו): למה עוקרין השולחן כדי שיכירו התינוקות וישאלו וכתבו התוספות (ד"ה למה) והרא"ש (סי' כט) והאידינא ששולחנות שלנו גדולים וטורח לסלקן מסלקין הקערה שבה המצות כאילו אינם רוצים לאכול יותר וכ"כ רשב"ם (ד"ה אין עוקר) וז"ל והני מיילי לדידהו דהוה להו שולחן קטן לפני מי שאומר ההגדה לבדו וכן לכל אחד אבל אנו מסלקים את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השלחן ודי לנו בכך ויש שנוהגים להגביה את הקערה על הכף והגבהתה חנם ואין כאן היכר לתינוק אבל עוקרין הקערה לגמרי ונותנה בקרן זוית כאילו כבר אכלו כדי שיכיר התינוק וישאל דמי לעקירת שולחן עכ"ל. וכתב בהגהות מיימוניות (דפ' קושטא פ"ז ה"ג) ובסמ"ק (בהגהות הר"ף סי' קמד אות ג) כשהוא מתחיל הא לחמא עניא יגביה הקערה ויעקרנה מלפניו ויתננה בסוף השולחן וכשמתחיל עבדים היינו יחזירנה לפניו. והרא"ש כתב בתשובה (כלל יד אות ה) יגביה הקערה ויאמר הא לחמא עניא וכו' עד מה נשתנה ויקח הקערה שבה המצות ויצוה להסירה מעל השולחן כדי שיראה התינוק וישאל למה מסלקין הלחם ועדיין לא אכלנו וגם מוזגין כוס שני כדי שישאל התינוק לפי שאין דרך למזוג שתי כוסות קודם האכילה ואומר מה נשתנה וכו' וכך הם דברי רבינו:

... ז ומוזגין מיד כוס שני וכו' עד שואלים זה לזה מה נשתנה. משנה ובריייתא בפרק ערבי פסחים (קטז):

שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת. כלומר הכי גרסינן ולא גרסינן אין אנו חייבין לטבל והכי אמרינן בפרק ערבי פסחים (שם) וטעמא משום דא"כ משמע דבליה זהה אנו חייבין לטבל שתי פעמים וליתא דטיבול ראשון אינו חובה ואין עושין אותו אלא כדי שישאלו התינוקות:

ומה שכתב ואין לומר האידינא שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל. משום דבסדר הגדה שבמשנה (שם) גרסינן הכי הוצרך רבינו לומר דהאידינא דאין בית המקדש קיים אין לומר כן:

שו"ע תעג ד, ו-ז (למי שנותר זמן יש ללמוד גם את המשנה ברורה)

ד. מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה שלשה מצות ומרור וחרוסת וכרפס או ירק אחר (וחומץ או מי מלח) ושני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, ונהגו בבשר וביצה. הגה: ויסדר הקערה לפניו בעיני שאינו צריך לעבור על המצוה. דהיינו הכרפס יאה למעלה מן הכל והחומץ סמוך לו יותר מן המצה, והמצות מן המרור והחרוסת. והם יהיו יותר קרובים אליו מן הבשר והביצה (מהרי"ל). והבשר נהגו שיהיה זרוע, ונהגו שהבשר יהיה צלי על הגחלים והביצה תהיה מבושלת. (והוא הדין צלויה, וכן נוהגין בעירנו).

ו. נוטל ידיו לצורך טבול ראשון ולא יברך על הנטילה, ויקח מהכרפס פחות מכזית ומטבלו בחומץ ומברך בורא פרי האדמה ואוכל, ואינו מברך אחריו. ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשתיים, ויתן חציה לאחד מהמסובין לשומרה לאפיקומן ונותנין אותה תחת המפה, וחציה השני ישם בין שתי השלימות ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר: הא לחמא עניא, עד מה נשתנה. הגה: ויאמר בלשון שמבינים הנשים והקטנים, או יפרש להם הענין וכן עשה ר"י מלונדרי כל ההגדה בלשון לע"ז, כדי שיבינו הנשים והקטנים. (כל בו מהרי"ל). ואז יצוה להסירם מעל השלחן ולהניחם בסוף השלחן כאלו כבר אכלו, כדי שיראו התינוקות וישאלו.

ז. מוזגין לו מיד כוס שני, כדי שישאלו התינוקות למה שותים כוס שני קודם סעודה. ואם אין חכמה בבן, אביו מלמדו. אם אין לו בן, אשתו ושאלתו; ואם לאו, הוא שואל את עצמו. ואפילו תלמידי חכמים שואלים זה לזה: מה נשתנה וכו' (וכשהבן או האשה שואלת, אין צריך לומר: מה נשתנה, אלא מתחיל עבדים) (מהרי"ל). וכשמתחיל עבדים היינו לפרעה, מחזיר הקערה שבה המצות לפניו וקורא כל ההגדה, וכשיגיע למצה זו צריך להגביה, להראותה למסובין שתחבב המצוה עליהם. (ויש להגביה מצה הפרוסה שהיא כלחם עוני) (מהרי"ו), וכן כשיגיע למרור זה; וכשיגיע ללפיכך, מגביה כל אחד כוסו בידו עד שחותם גאל ישראל. הגה: ונוהגין לזרוק מעט מן הכוס באצבע (ד"ע) כשמגיע לדם ואש ותמרות עשן, וכן כשמזכיר המכות דצ"ך עד"ש באח"ב בכלל ובפרט, הכל ט"ז פעמים (מהרי"ל). ויהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה עד לפיכך, שאוחז הכוס בידו. ואז יכסה הפת (אגור ובית יוסף).

הגהות חתם סופר תעג, ז

כדי שישאלו. נ"ב, לשון הרמב"ם (חמץ ומצה פרק ח' הלכה ב') וכאן הבן שואל ואומר הקורא מה נשתנה וכו', משמע שהקורא ההגדה יאמר מה נשתנה, ובגמרא (פסחים קטז, א) משמע אם הבן שואל לא יאמר הקורא אלא עבדים היינו.

השאלות:

- 1) פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש היה קיים על שום מה? מצה זו שאנו אוכלים על שום מה? מרור זה שאנו אוכלים על שום מה? זוהי נוסח ההגדה. והוא על פי הגמ' קטז,ב. אולם המעיין שם יראה שאין הוא מופיע שם בלשון של שאלה. למה?
- 2) כתוב במשנה והגמ' (קטז,א) שצריכים לשאול "מה נשתנה", ואפילו שני תלמידי חכמים שואלים זה לזה. וזה קשה, למה שני תלמידי חכמים צריכים לשאול זה את זה "מה נשתנה הלילה הזה?"
- 3) וכבר הקשו כל המפרשים איך הילד שואל "מה נשתנה" לפני שהוא ראה את כל הדברים הללו? מצה, מרור, שני טיבולים, ואפילו הסיבה, לפי אותה דיעה בגמ' שאין הסיבה בשתי הכוסות הראשונים – הכל עדיין לא קרה?
- 4) לפי הרמב"ם בתחילת פרק ז (שמדמה זכירת יום יציאת מצרים לזכירת יום השבת) משמע שיש חיוב מיוחד להזכיר שהקב"ה הוציא אותנו ממצרים בלילה הזה, וזה לשונו: "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת". אמנם על זה יש לשאול שלא מצאנו אפילו פעם אחת בכל נוסח ההגדה התייחסות מיוחדת דוקא ללילה הזה, ושהקב"ה הוציא אותנו ממצרים דוקא בלילה הזה.
- 5) למה לא שאלו שאלת מסובין בזמן המקדש?

בדרך שאלה ותשובה

כהתחלת התשובה לשאלות הללו צריכים לומר שהתורה קבעה שההגדה צריכה להיאמר דרך שאלה ותשובה. והוא על פי הפסוק "וכי ישאלך בנך מחר לאמור". וכן מובא בשם הגר"ח (עמק ברכה).

וכן נראה שכל סיפור גאולת מצרים נעשה על ידי שאלה ותשובה.
אפילו דוד המלך ניסח את הדברים כך בספר תהילים:
מה לך הים כי תנוס?
הירדן תישוב לאחור?
ההרים רקדו כאילים?
גבעות כבני צאן?

וכן מצאנו בעוד מקום בנוסח ההגדה:
חכם מה הוא אומר?
רשע מה הוא אומר?
תם מה הוא אומר?

התורה הקפידה שההגדה תיאמר בלשון של שאלה ותשובה, ועל פי זה תיקנו חז"ל כמה שינויים כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו "מה נשתנה".

- 1) חלוקת קליות ואגוזים לתינוקות
- מחלקים קליות ואגוזים כדי שלא ישנו וישאלו (קט,א; שו"ע תעב,טז)
- 2) טיבול הכרפס
- 3) מזיגת כוס שניה
- 4) חטיפת המצות (עיין הסדר הערוך נז שאין נכון ללמד את הבנים לגנוב שאף גניבה דרך שחוק אסורה. וודאי שאין לעשות מזה עיקר העיסוק של ליל הסדר.)
- 5) עקירת השולחן

מזיגת כוס שניה

אמנם לגבי מזיגת כוס שני יש מחלוקת מתי מוזגים אותה.
כתוב במשנה: "מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו". וכתבו רש"י ורשב"ם שלכן מוזגים את הכוס עכשיו, כדי שישאל הבן על זה: למה מוזגים כוס שני עכשיו, הרי עדיין לא התחלנו לאכול את הסעודה? וכיון שהתחיל בשאלות, יבוא להמשיך לשאול את שאלותיו, וישאל גם על שאר התמיהות שיש לו בלילה זה. וכן כתבו כל הפוסקים (רי"ף, רמב"ם, רא"ש וטור) שיש למזוג את הכוס לפני שהבן שואל "מה נשתנה". וכן נפסק בשו"ע. וכן מנהג העולם למזוג את הכוס לפני "מה נשתנה".

עם זאת בהגדת הרמב"ם כתוב שמוזגים את הכוס לפני "הא לחמא עניא", וכן כתוב במחזור ויטרי ושבלי הלקט.

יש לדון במה תלויה מחלוקתם?

יש לומר שהדבר תלוי בטעם החיוב של מזיגת הכוס קודם "מה נשתנה". שאם החיוב הוא כדי לגרום שישאלו התינוקות, די במה שמוזגים לפני "מה

נשתנה". אולם אם החיוב הוא משום שצריך לומר ההגדה על היין, אם כן הדבר תלוי מתי מתחילה מצוות ההגדה, שמצוות אמירת ההגדה צריכה להיאמר על היין.

ולכאורה מצות מגיד מתחילה מ"הא לחמא עניא", שהרי אומרים הנבי מוכן ומזומן לקיים מצות סיפור יציאת מצרים (אלו שאומרים) עוד לפני "הא לחמא עניא"?

אולם יש לומר שאין "הא לחמא עניא" מעיקר הנוסח של ההגדה, ועיקר הנוסח מתחיל רק מעבדים היינו, ואין צורך לומר "הא לחמא עניא" על היין, ולכן אין למזוג את הכוס לפני זה (מעגלי צדק קכז, הסדר הערוך ז,ב).

עקירת השולחן לשם היכר

כתוב בגמ' שעוקרין את השולחן לפני מי שאומר את ההגדה. והטעם, כדי שיכירו תינוקות בשוני ויבואו לשאול. וכתבו התוס', שמתוך כך יבואו לשאול גם בשאר ההבדלים שיש בלילה הזה.

וכתב הרשב"ם שדין זה של הגמ' הוא דוקא בזמנם שנהגו לאכול על שולחנות קטנים, אבל אנו שאוכלים על שולחן גדול, וטורח הוא לעקור את השולחן, מסלקים את הקערה לסוף השולחן, ודי לנו בכך, שבזה אנו מראים כאילו סיימנו לאכול, והתינוק יתמה על זה ויבוא לשאול. וכן כתבו תוס', רא"ש והגהות מ"י. וכן פסק המחבר בשו"ע.

וכתב מ"ב (סקס"ה) שאם השולחן קטן יש להסיר את הקערה מהשולחן לגמרי, שלולא כן אין השינוי הזה (שמעבירים את הקערה לסוף השולחן) ניכר כלל לתינוק.

אמנם, מ"א (סקכ"ה) כתב שעכשיו לא נהגו להסיר את הקערה כלל, שהיום אין היכר לתינוקות בכך, שיודעים שהדברים הללו לא ניתנו על השולחן לצורך אכילה, אבל בזמן הגמ' היו רגילים לעקור את השולחן.

וכן נראה שרבים היום אינם נוהגים מנהג זה של עקירת הקערה. ודין זה אף אינו מובא בקיצורים שונים: קיצור שו"ע וחיי אדם. אולם, הגר"א כתב שיש לנהוג כן, שהוא דינא דגמ', וכן משמע מהמ"ב, שלא הביא את דברי מ"א.

זמן העקירה

כתב הרמב"ם שעוקרים את השולחן לפני מזיגת הכוס השני ואמירת "מה נשתנה", וכן כתבו הטור והמחבר.

הגבת הקערה

רשב"ם תוס' והרא"ש כתבו שיש נוהגים רק להגביה את הקערה על כף היד, במקום לסלק את הקערה מעל השולחן לגמרי. אמנם, כתב רשב"ם שהגבהה זו איננה כלום, שאין כאן היכר לתינוקות, אבל יש לעקור את הקערה לגמרי, ולהניחה בקרן זוית, כאילו כבר אכלו ממנה, כדי שיכיר התינוק וישאל על זה.

כאמור, רשב"ם הזכיר את המנהג להגביה את הקערה, ואע"פ שחלק על הענין ואמר שאין הגבהה זו מהוה עקירת השולחן, מכל מקום כנראה מזה נובע המנהג גם להגביה את הקערה בזמן אמירת "הא לחמא עניא". וכן כתבו הגהות

מיי, סמ"ק, והרא"ש בתשובה שיש להגביה את הקערה בזמן אמירת "הא לחמא עניא".

החזרת הקערה

כתב הטור שמחזירים את הקערה בתחילת מגיד (מיד לאחר שאלת "מה נשתנה", לפני "עבדים היינו"), כדי שתהא לפניו כשאומר ההגדה, כדאמרינן "לחם עוני, לחם שעונים עליו דברים הרבה". וכן כתב המחבר בשו"ע.

פסח; מצה; מרור... על שום מה?

אכן על פי מה שהסברנו שההגדה צריכה להיאמר בדרך שאלה ותשובה מוסבר למה ההגדה שינתה מלשון המשנה, שהמשנה באה ללמד שחייבים לומר שלשת הדברים הללו שאם לא אמרם לא יצא ידי חובתו, אמנם אם אמרם אך לא אמרם דרך שאלה ותשובה, בכל זאת יצא, אך לא קיים את הענין הזה של דרך שאלה ותשובה. אולם בעל ההגדה רוצה ללמד אותנו איך יש לומר את ההגדה ולקיים מצות סיפור יציאת מצרים כהידורה – ולכן משנים את נוסח ההגדה ממה שכתוב במשנה (שיח הגרי"ד נא). **(תירוץ לשאלה 1).**

עיין שו"ת הרא"ש (כלל כד, ב) שאין חיוב מצוות סיפור יציאת מצרים אלא כשהבן שואל את אביו, שאז חייב להשיב לו, אבל כשאין שואל אותו, פטור. נראה שמטעם זה כתב בשבלי הלקט (ריח) שאף הבן שאינו יודע לשאול יש חיוב לעשות לו פתח כדי שיבין וישאל, והיינו משום שאין חיוב מצוות סיפור יציאת מצרים אלא בדרך שאלה ותשובה, ולכן יש לעורר הבן כדי שישאל ואז יתחייב האב להשיבו. **(בזה שיש לומר בדרך של שאלה ותשובה יש תירוץ גם לשאלה 2).**

ד' שאלות ולא ד' קושיות

כתב בספר משנת יעקב (מובא בסדר הערוך סז, הערה 1) שצריכים לדייק ולומר ארבע שאלות ולא ארבע קושיות. שאלה היא בקשת מידע על נושא לא ידוע, אולם קושיא היא תמיהה והעלאת קושי בדבר שהמקשה יודע אך יש בו סתירה.

פטרות מלומר "מה נשתנה"

כתוב בגמ' (קט"ו, ב) שאביי שאל את רבה למה עוקרים את השולחן קודם האכילה, ורבה ענה לו: "פטרות מלומר 'מה נשתנה'". ומכיון שרבה אמר את המשפט בלשון רבים, לכאורה ניתן ללמוד מכאן שבעיקרון יש חובה על כל המסובים לומר "מה נשתנה", והטעם, שהוא חלק מנוסח ההגדה. אמנם, אם אחד (הבן, או אשתו, או אחד מן המסובים) שואל את השאלות, השומעים יוצאים ידי חובתם על ידי דבריו (מדין שומע כעונה), ופטורים מלחזור על דברי "מה נשתנה". וכן כתב הרמ"א (בדרכי משה בשם מהרי"ל, ובהגה בשו"ע).

וכן בגמ' לקמן (קט"ז, א) רב נחמן אמר לדרו עבדו: עבד שאדונו מוציא אותו לחירות ויתן לו כסף וזהב, מה הוא חייב לומר לאדונו? ואמר לו (דרו עבדו): הוא חייב להודות לו ולשבח אותו. ואמר רב נחמן שבגלל זה פטרות מלומר "מה נשתנה", ופתח ואמר "עבדים היינו וכו'".

אפילו לפי פירוש הרנשבורג (שהעבד שאל שאלות אחרות לאחר זה) גמ' זו קשה, הרי העבד לא שאל אפילו שאלה אחת אלא רק ענה תשובה, ומניין לנו ששאל עוד שאלות?

אלא לומד מכאן החיד"א שהגמ' באה ללמד אותנו שאפילו אם לא שואלים את נוסח השאלות של "מה נשתנה", ככל ששואלים שאלה או שאלות שמגיעים לסיפור יציאת מצרים יצא, ואין צורך בנוסח של "מה נשתנה". וכן כתבו כמה ראשונים: מהרי"ל (מובא בדרכי משה), אברבנאל ורוקח. אולם, תוס' כתבו שאינו כן וחייבים לומר את השאלות המובאות במשנה דוקא, ומתוך כך יבוא וישאל גם בשאר דברים, וכן משמע מפירוש הרשב"ם.

אמנם לפי זה יש לשאול לפי רשב"ם ותוס' מה החידוש של הגמ' שפטרן מלומר "מה נשתנה"? והסביר ר' יהודה בכרך (הגהות על התוס' לו, א בדפי המהרש"א) שכל החידוש לפי התוס' הוא שאין צורך לבעל הבית לחזור על שאלת הבהן אלא אפשר להתחיל מיד עם עבדים היינו, וכמו שאמרנו לעיל.

ויש לדון במה תלויה מחלוקתם? מחלוקת הרוקח והתוס' מתפרשת בזה, שתוס' סוברים שכדי לצאת ידי חובת הפסוק "והיה כי ישאלך בנך... והגדת לבנך" צריכים לשאול שאלות שהם על מצוות היום שהם עיקר הדין, דאורייתא או דרבנן, ולא על הנהגות ומעשים שונים שאנו עושים. אולם לפי הרוקח כל שאלה שמביאה את האדם שיתפעל וימצא נפשו מחויבת להודות ולשבח לה' הוי שאלה, ואין צורך בנוסח של "מה נשתנה" המובא במשנה.

הסבר הגמ' עם דרו עבדיה דרב נחמן

אמנם הגמ' עם דרו עבדיה דרב נחמן אינו משמע כפירוש הרשב"ם והתוס'. ור' אפרים זלמן מרגליות הסביר את פירוש הרשב"ם עם דרו עבדיה - לרשב"ם היתה גירסא אחרת: "אמר לו רב נחמן לדרו עבדיה לאחר שאילת הבהן, עבדא דמפקא וכו'". והסיבה שעשה כן כדי להמחיש לבנו מה זה עבדות, וכמו שכתב הרמב"ם (חמץ ומצה ז, ב) "כמו שפחה זו או כמו עבד זה". אמנם דברי הגמ' עדיין קשים לפי פירוש זה, מהו ההסבר של דברי רב נחמן "פטרן מלומר מה נשתנה".

שיטת הרמב"ם

אכן גם לפי התוס' וגם לפי הרוקח אם הבהן אמר את הנוסח של "מה נשתנה" אין צורך שקורא ההגדה יחזור על הנוסח. אולם נראה שדעת הרמב"ם (חמץ ומצה ח, ב) היא אחרת, ויש צורך שבעל הבית, קורא ההגדה, כן צריך לחזור על הדברים. שכן הרמב"ם כותב "ואומר הקורא" וכו'. וכן הסביר את דבריו (והקשה עליהם) החתם סופר (הגהות לשו"ע תעג, ז). והסבר דברי הרמב"ם הוא ש"מה נשתנה" אינו רק שאילת הבהן אלא חלק מנוסח ההגדה שגם בעל הבית חייב לאומרו. ולפי זה, אחרי שהבהן שואל חוזרים ואומרים "מה נשתנה". וכן הוא מנהג חב"ד ובעלז. וכן נהג הגרי"ז. אולם, ראבי"ה וסמ"ג ועוד פוסקים כתבו שאין צורך שכל אחד יחזור ויאמר את הנוסח של "מה נשתנה". ונראה לומר בהסבר שיטה זו ש"מה נשתנה" אינו חלק מנוסח ההגדה, כי אין חובת השאלה על כל אדם, והשאלה הוא רק בגדר

מכשיר לתשובה, ודי שבסיפור הכולל של יציאת מצרים תהיה שאלה ותשובה, ולכן אין צורך לחזור על השאלה.

וכן הוא להלכה - אין צורך לחזור ולומר את הנוסח של "מה נשתנה". כן כתב הרמ"א בשו"ע (תעג, ז) (וכשהבן או האשה שואלת, אין צריך לומר: מה נשתנה, אלא מתחיל עבדים) (מהרי"ל). והגר"א ציין שהמקור לדין זה הוא דברי הגמ' "פטרותן מלומר מה נשתנה". וכן הוא מנהג העולם.

מ"ב (סק"ע) כתב שגם אם אין הבן שואל אלא שני תלמידי חכמים שאחד שואל את חברו, אין צורך לחזור ולקרוא את נוסח "מה נשתנה" עוד פעם.

סיכום השיטות

לסיכום מצאנו שלש שיטות בענין אמירת "מה נשתנה":

- 1) מהרי"ל, רוקח, שבלט הלקט – כפשט הפשוט של הגמ', כל שאלה (ולא משנה על ידי מי)
- 2) רשב"ם ותוס' – שאלת "מה נשתנה" דוקא, ולא דוקא על ידי הבן – החידוש: "פטרותן מלומר מה נשתנה", ואין צורך לחזור על הדברים.
- 3) רמב"ם – אחרי שאלת הבן, הקורא חייב לומר "מה נשתנה" הרמב"ם חולק על התוס' באחד ועל הרוקח בשנים.

השיטה	פירוש הגמ': פטרותן מלומר מה נשתנה	"מה נשתנה" או כל שאלה?	האם חייבים לחזור ולומר "מה נשתנה"?
מהרי"ל, רוקח, שבלי הלקט	כפשוטו	כל שאלה	לא
רשב"ם ותוס'	אמנם אחר כך שאל גם את כל השאלות	מה נשתנה	לא
רמב"ם	?	מה נשתנה	כן

הסבר פסק הרמב"ם

אמנם הקשה החתם סופר על הרמב"ם שלכאורה דברי הרמב"ם הם נגד דברי הגמ' פטרותן מלומר "מה נשתנה"?

ונאמרו בזה כמה תירוצים:

- 1) רבנו מנוח עמד על זה וכתב שלפי הרמב"ם אין גמ' זו להלכה. (למרות שהוא אינו גורס כלל "ואומר הקורא").
- 2) במועדים וזמנים (עמ' קלה) תירץ שכוונת הרמב"ם "וכאן הבן שואל ואומר הקורא" דהיינו הבן, שלפי הרמב"ם רק אחד קורא את ההגדה וכל השאר שומעים. The "koreh" of the moment והדברים דחוקים קצת.
- 3) ויש שהסבירו שהדברים נאמרו באו או – אם יש בן הוא שואלו, ואם לאו הקורא אומר, אבל אין צורך לחזור על הדברים אף לפי הרמב"ם. (בית שערים מובא בשינויי נוסחאות בסוף הרמב"ם פרנקל).
- 4) יתכן שאין זו כלל דעתו של הרמב"ם, שברמב"ם פרנקל מובא בשינויי נוסחאות "וכאן הבן שואל ואומר לקורא" במקום "ואומר הקורא".

5) הגרי"ד הסביר (שיח הגרי"ד יב) שלפי הרמב"ם אין הבן שואל "מה נשתנה" כלל, אלא הבן שואל מה שמתמיה אותו והקורא הוא זה שאומר את הנוסח של "מה נשתנה" והשאלות שאחריה. ולפי זה בזמן הזה שאין לנו קורא כולם צריכים לומר "מה נשתנה". וכן נהגו בביתו של הגר"ח. וכן בבית הגרי"ז אמרו בלחש עם הבן השואל (הסדר הערוך תג, הערה 17).

והסביר בזה הגרי"ד שיש בזה שני דינים:

א) הבן צריך לשאול מה שמתמיה אותו, והוא מהפסוק "והיה כי ישאלך בנך"

ב) האב צריך לומר את ההגדה וסיפור יציאת מצרים בדרך של שאלה ותשובה, ולכן הוא חייב לשוב ולומר "מה נשתנה".

אמנם קצת קשה על פירוש הגרי"ד איך מהלך זה מתרץ את הגמ' של פטרתן מלומר "מה נשתנה"?

הערות נוספות:

איך הילד שואל לפני שהוא ראה?

כאמור לעיל, כבר הקשו כל המפרשים איך הילד שואל "מה נשתנה" לפני שהוא ראה את כל הדברים הללו? מצה, מרור, שני טיבולים - ואפילו הסיבה, לפי אותה דיעה בגמ' שאין הסיבה בשתי הכוסות הראשונים - הכל עדיין לא קרה? אך לפי ההסבר הזה של הגרי"ד אין כאן קושי כלל, שהרי אין הוא שואל על כך רק האב הוא זה שאומר כן.

אמנם יש לתרץ בכיוון אחר על פי דברי המרדכי. המרדכי כתב שבזמן שבית המקדש היה קיים כיון שהיו צריכים לאכול את קרבן הפסח על השובע, כל הסעודה התקיימה לפני הסדר וסיפור יציאת מצרים. לפי זה כל הדברים המוזכרים בשאלות של הבן (מצה, מרור, שני טיבולים, הסיבה, צלי) קרו לפני עריכת הסדר. וממילא אין בעיה איך הוא שואל על דברים שהוא עדיין לא ראה. (תירוץ לשאלה 3).

הלילה הזה

שיח הגרי"ד טו - האם חלק מהמצוה להזכיר שהקב"ה הוציאנו בלילה

הזה? לפי הרמב"ם נראה שכן. א. מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת.

ואם כן יש לשאול, היכן דבר זה מוזכר בהגדה? אלא נראה לומר שמכיון שאנו אומרים "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", ואחר כך עונים שעבדים היינו לפרעה, אנו מכריזים שבלילה זה הוציא אותנו הקב"ה ממצרים, מעבדות לחירות, ומתוך השאלה והתשובה הדברים נלמדים. אולם, יתכן שכל זה הוא רק לפי דעת הרמב"ם שקורא ההגדה הוא זה שאומר "מה נשתנה", שזה חלק מנוסח ההגדה, אבל לפי האחרים החולקים על הרמב"ם, הרי איננו מזכירים שזה קרה בלילה הזה. (מועדים וזמנים (רנג) כותב דבר דומה). (מכל מקום, זה מתרץ שאלה 4).

מספר השאלות וסידורן

במשנה יש ארבע שאלות:

- (1) מצה
- (2) מרור
- (3) צלי
- (4) טיבול

בגירסת הרי"ף והרא"ש יש רק שלש שאלות (וכן הוא במשנה בירושלמי):

- (1) טיבול
- (2) מצה
- (3) צלי

הרמב"ם מונה חמש שאלות:

- (1) טיבול
- (2) מצה
- (3) צלי
- (4) מרור
- (5) הסיבה

שאלת הצלי היתה שייכת בזמן שבית המקדש היה קיים. אמנם יש שנהגו לומר בסוף ארבע השאלות עוד שאלה: "ובזמן שבית המקדש היה קיים היו מוסיפים שאלה חמישית: שבכל הלילות אנו אוכלים בשר שלוק וכו'".

למה אין שאלה על ד' כוסות?

נאמרו כמה טעמים למה אין שאלה על ד' כוסות?

- (1) שבכל הלילות אדם שותה יין ואין בזה שינוי
- (2) כששואלים "מה נשתנה" עדיין לא שתו אלא כוס אחת ואין התינוק יודע לשאול על ד' כוסות. ואף שעדיין לא אכלו מצה ומרור, הם, בניגוד לד' כוסות, כבר נמצאים על השולחן, ולכן התינוק יודע לשאול עליהם. ולשיטת המרדכי שבזמן שבית המקדש היה קיים אמרו את ההגדה אחר הסעודה, אתי שפיר טפי שהתינוק שואל רק על מה שראה, אבל ד' כוסות עדיין לא ראה.
- (3) ד' כוסות היא מצוה מדרבנן - מה שאין כן הסיבה אף שהיא דרבנן מכל מקום קיום מצוותיה באכילת מצה שהיא מדאורייתא, וכן שאלת המסובין קשורה למצוה מן התורה; וכן לגבי המרור, חיובו היה מן התורה בזמן הבית.

למה אין שאלת מסובין במשנה? (שאלה 5)

אמנם יש לשאול למה אין המשנה מזכירה שאלת הסיבה. ונאמרו בזה

כמה טעמים:

- (1) בזמן המקדש היו רגילים לישוב כל השנה בהסיבה, ולא היתה ההסיבה נראית כשינוי, אבל אנו שאין דרכנו כל השנה לישוב בהסיבה, נחשבת ההסיבה כשינוי בליל פסח (פירוש הגר"א להגדה, ערוך השולחן תעב, ג).

(2) בזמן שבית המקדש היה קיים כולם הבינו למה צריך לנהוג בדרך חירות בליל פסח, ולכן לא שאלו על ההסיבה, אבל לאחר החורבן, שישראל בגלות, יש לשאול מה טעם צריך לישב בהסיבה (הסדר הערוך סט, ד בשם שיר מעון).

(3) חז"ל הקפידו שיהיו דוקא ארבע שאלות, כנגד ארבע לשונות של גאולה, ולכן בזמן הבית כשהיתה שאלת צלי לא רצו להוסיף שאלת מסובין, ורק לאחר החורבן כשבטלה שאלת צלי, הוסיפו שאלה זו כדי להשלים לארבע שאלות (ויגד משה כא, יח).

אולם מדברי הרמב"ם שהביא גם שאלת צלי וגם שאלת מסובין משמע שהיו שואלים על ההסיבה גם בזמן המקדש, וזה לא ככל אחת מהתשובות שהזכרנו לעיל.

אמנם בהגדה שלמה כתוב, בניגוד לדעת ויגד משה, שמספר השאלות אף פעם לא היה קבוע, שהרי מצינו גירסאות עם שתי שאלות, שלש, ארבע וחמש. ובניגוד לדעת הגר"א, שאלת מסובין היא מאד עתיקה, ומקורה מזמן הבית. (אמנם בהגדה שלמה מובא מהלך מחודש בנושא זה, ולפי דבריו יש ביאור אחר למלת הסיבה. יש מובן אחד של הטיה על צד שמאל. אולם יש מובן נוסף כמו שכתב הערוך "סב" "היקף סביב הכסאות לשבת לסעודה". וכן כתב בערך מסיבה "כי דרכם היה בימי קדם ועוד היום באנשי מזרח לישב על המאכל והמשתה סביב סביב". וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (ברכות ו,ו), "הסבו אחד מברך לכולם – פירוש הסבו, הטו. וענינו שהיתה אכילתם על דרך קיבוץ וחברה".

אמנם בזמן המקדש לא היתה מצוה מיוחדת לשבת בהטיה על צד שמאל, שהרי כל הזמן ישבו בהטיה צד שמאל, וממילא שאלת השואל לא התייחסה להטיה זו. אלא כוונת השאלה של המסובין בזמן המקדש התכוונה למצוה מן התורה לאכול בחבורה אחת, כמו שכתוב בפסוק "בבית אחד יאכל". אכן לאחר החורבן שבטל הקרבן ופסקה המצוה של אכילה בחבורה אחת, תיקנו חכמים לישב בהטיה על צד שמאל.)

יש שכתבו שמה שהרמב"ם כתב גם שאלת צלי וגם שאלת הסיבה מתייחסת לעתיד לבוא, כשיבנה בית המקדש, שאז מלבד שאלת צלי נשאל גם על ההסיבה, אבל בזמן שהמקדש היה קיים שהיו יושבים כל השנה בהסיבה, אין בזה שינוי, ולכן לא היתה על זה שאלה (הסדר הערוך סט,ו).

נוסח "מה נשתנה"

לפי הנוסח שבמשנה יש לומר "הלילה הזה מרור", ולא 'כולו מרור'. וכן כתבו התוס', לפי שאין אוכלים רק מרור בלילה זה, שהרי אוכלים שאר ירקות בטיבול ראשון. אמנם, יש ראשונים שכתבו שיש לומר "כולו מרור" (אברבנאל).

במשנה כתוב "הלילה הזה מרור" וכן כתב הרמב"ם בהגדה, וכן הוא הנוסח המקובל. אולם, בהלכות במשנה תורה כתב הרמב"ם "מרורים" בלשון רבים.